

МЕТАФИЗИЧНАТА ЖАЖДА – ЕДНА ЧЕШКА ТРАДИЦИЯ¹

Ксавие Галмиш
Сорбона, Париж 4

Ксавие Гальмиш. Метафизическая жажда, или об одной чешской традиции

Представленная статья ставит перед собой цель дать широкую панораму альтернативной духовности как основной характеристики современной чешской культуры. И хотя Чехия слывет наиболее дехристианизованным государством в Европе, на самом деле это только стереотипное представление. Несмотря на то, что секуляризация чешского общества и культуры была длительным процессом, жажда метафизического, которую нельзя было манифестировать в культуре, не была искоренена. Напротив, она вылилась в новые формы поиска трансцендентного. Автор статьи утверждает, что в отношениях, которые мог иметь человек со священным в повседневной жизни, существовала „подземная река“ католицизма. Рассматривая примеры из разных литературных произведений, он доказывает, что корнями в духовную традицию уходят даже те чешские писатели, которые не имели связи с этой идеей (например, Карел Чапек). В тексте приводятся и другие примеры „классических“ чешских авторов, свидетельствующие о том, насколько чувствительными были они к духовности и трансцендентности. Несмотря на то, что такие писатели, как Витезслав Незвал уменьшали или оттесняли духовность, данная тенденция уравновешивалась в творчестве других авторов (например, Владимира Голана с его „метафизическим экзистенциализмом“).

Ключевые слова: альтернативная духовность, Карел Чапек, Витезслав Незвал, Владимир Голан

Xavier Galmich. *Metaphysical Thirst – A Czech Tradition*

This paper intends to present the wide panorama of alternative spirituality as a basic feature of modern Czech culture. Although the image of Czechia as the most dechristianized country in Europe is very popular, this must be considered a stereotype. Despite the fact that the secularization of Czech society and culture has been a long-term process, the metaphysical thirst which could not be manifested in the culture has not been eradicated. Instead, it has been redirected towards new forms of searching of transcendence. The author of this article argues that there is an “under-

¹ Настоящий текст е френски вариант на английския текст, озаглавен *Metaphysical Yearning – a Czech Tradition* и публикуван в: Danuta Sosnowska, Ewelina Drzewiecka (ed.). *The Experience of Faith in Slavic Cultures and Literatures in the Context of Postsecular Thought*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2019, с. 189 – 197. – Б. а.

ground river” of Catholicism in the relationship one can have with the sacred in everyday life. Analyzing different examples of literary works, he shows how Czech writers are rooted in spiritual tradition, even those who are not associated with this idea (e.g. Karel Čapek). Other examples of “classic” Czech authors are also given in the text that show how sensitive they were to spirituality and transcendence. Although such writers as Vítězslav Nezval reduced or marginalized spirituality, this tendency was balanced by artists who manifested their metaphysical needs (e.g. Vladimír Holan and his “metaphysical existentialism”).

Key words: alternative spirituality, Karel Čapek, Vítězslav Nezval, Vladimír Holan

Дехристиянизацията и подземната река на католицизма

Образът на Чехия като „най-дехристиянизираната“ европейска страна е с охота развяван от онези любители на психосоциологията на нациите, които са склонни да правят прибрзани изводи. Но този стереотип е плод на определени пристрастия и не издържа на един сериозен анализ: чешката култура съвсем убедително се идентифицира с процесите на секуларизация, чиито първи стъпки са свързани, най-общо казано, с протестантството и с неговите локални прояви – хуситството, което тя издига на пиедестал през периода на националното Възраждане. Именно това прави от чешкото общество изследователски обект, показателен за дехристиянизацията като процес, засягащ сферите на политиката, на социологията и на културата.

Въпреки това културата на критицизма (недоверието към клерикализма, сформиранието на „микроцъркви“, за да не кажем секти, съгласието относно дебата между инстанциите на човешкия манталитет, каквито са вярата, психиката и разумът) не само не успява да изкорени метафизичната страст, но в още по-голяма степен я мобилизира центростремително да преследва истината; по този начин тя напомня, че застане ли лице в лице с мистерията, разумът трябва да подходи скромно. Основнополагащ епизод от тази рефлексия се разиграва в интелектуалната история около 1900 година, когато се разраства дебатът относно въпроса възможна ли е духовност без конфесия: по това време се проблематизира легитимността на Църквите да се намесват в решенията на политическата власт, многобройни са и оригиналните опити за постигане на духовен синтез – като пример може да се посочи подемот на „мистичния синкретизъм“, на който Франтишек Билек², след като се запознава с труда на

² Франтишек Билек (František Bílek, 1872 – 1941) – чешки скулптор, представител на символизма и сецесиона. През 90-те години живее в Париж, където се сближава с представители на модерните по онова време тенденции в изобразителното изкуство, като Алфонс Муха, Станислав Виспянски и др. Въпреки дълбокото си религиозно чувство се отказва от католицизма и преминава към Чехословашката хуситска църква. В своето

французина Едуар Шуре³ *Великите посветени* (*Les Grands Initiés*, 1899), става един от най-ревностните представители в Чехия. Чешката култура дава поле за лесна изява на наивни и изкривени представи, но без да отрича своята принадлежност към източниците на духа, на всичко духовно. Това не е единственият парадокс, произтичащ от нейния антидогматизъм и от това, че предпочита да мълчи за духовността на вътрешния свят и за съзнанието за сакралното.

Духовността като подземна река

Така бихме могли да възстановим континуитета на един духовен и религиозен референт в това, което можем да наречем „подземната река на католицизма“⁴ в смисъл на хранилище на образи и мотиви, илюстриращи отношението към сакралното във всекидневния живот. Един непредполаган пример сред писателите, принадлежащи на литературния канон, е без съмнение творчеството на **Карел Чапек**: можем да разсъждаваме върху моралните ценности, изведени в големите му романи с политически послания (призива за алтруизъм във *Воината със саламандрите* например), но тук ще имаме предвид неговите произведения за деца. В *Девет приказки*⁴ (*Devatero pohádek*, 1932) традиционната приказна вселена (селцето, ханът, чифликът с животните, феите, призраците, таласъмите, духовете и т.н.) е ощетена от модерния свят. Блатата, където живеят водни духове, са опустошени от модерното строителство (*Приказка за водния дух*), русалките ще опитат късмета си като холивудски кинозвезди (*Голяма докторска приказка*). Днес ние добре познаваме (дори прекалено добре?) този тип демистификация, но дори и за 20-те години на ХХ век това не е било новост. Заимствана от старата рецепта на бурлеската (да се показват благородници в тривиални и нелепи ситуации), тя навлиза и във вълшебната приказка и става мода в началото на ХХ век в Европа: достатъчно е да припомним *Кентървилс-*

изкуство търси духовния синтез между християнството и източните религии, воден от вярата си в мистичното единство на света. – Б. ред.

³ Едуар Шуре (Edouard Schuré, 1841 – 1929) – френски писател и философ, автор на романи, драми, исторически и поетически произведения. Световноизвестният му труд *Великите посветени* е издаден в български превод през 2003 г., където името на автора е изписано като Шюре. – Б. ред.

⁴ Заглавието на българското издание е *Девет приказки и две в повече* (1972). В следващото изложение българският превод на цитираните пасажки от приказките на Карел Чапек тук и нататък е по него. Цитатите на оригиналния текст са по изданието *Čapek, Karel. Menší prózy. 1. souborné vyd. Praha: Československý spisovatel, 1992 (Spisy, sv. 10)*. Оригиналното заглавие на първото издание е *Девет приказки и една в повече от Йозеф Чапек като бонус* (*Devatero pohádek a ještě jedna od Josefa Čapka jako přívažek*). В настоящия превод заглавията на отделните приказки се придържат към посоченото българско издание. – Б. пр.

кият призрак от Оскар Уайлд, публикуван през 1887 година, който показва как американско семейство се настанява в често посещаван от фантом замък и вместо да изпадне в ужас от него, то влиза в отношения, изтъкани от ирония, и става негов съучастник. Както много чехи, Чапек култивира своето мислене в духа на англосаксонската флегматичност и утилитарност. Това отношение към чудесата – едновременно фаталистично и носталгично, е характерно за скептицизма на Карел Чапек, изразен в неговите дидактични произведения (пиесата *P.U.P.*, 1921, или *Войната със саламандрите*, 1936) с антиотолитарна насоченост, в които учтивостта и деликатното отношение към другия са утвърдени като светски ценности. Трансмисията на тези добродетели посредством религия, която няма вече адепти, но чиято приемственост продължава да се поддържа, е представена на езиково ниво с изобилие от библейски и евангелски референции и синтактични конструкции, присъщи на разговорната реч.

Убедителна илюстрация на този феномен е *Пощенска приказка (Pohádka pošťácká)*, където героят – пощальонът Колбаба, възпява светостта на светския човек: той жертва една година труд, за да открие получателката на любовно писмо, чийто адрес е бил неясно написан, като по този начин прави възможна любовта на двамата влюбени. Пощенската служба, предназначена да осъществява човешкото общуване, се превръща в модерния аватар на евангелското състрадание и така приказката изгражда представата за един свят, в който живите създания и вещите изпитват взаимна емпатия: Франтик, авторът на неясния надпис върху плик, е шофьор на великолепно бугати, но неговата кола отказва да се движи бързо, тъй като той е нещастен.

“No jo,” řekl pan Kolbaba, “však pročpak vám taková krásná bugatka tak pomalu a smutně jede?”

“Protože jí řídí smutný šofér,” pravil truchlivě černý pán.

“Aha,” děl pan Kolbaba. “Račte dovolit, vašnosti, proč vlastně je ten pan šofér tak smutný?”

“Protože nedostal odpověď na psaníčko, které dal na poštu před rokem a dnem.”

– Ясно – казал господин Колбаба. – Ами защо тая хубава лимузина се движи толкова бавно и печално?

– Защото я кара опечален шофьор – казал мрачно черният господин.

– Аха – рекъл господин Колбаба. – Ваша милост, ами защо шофьорът ви е толкова печален?

– Защото не получи отговор на писмото, което изпрати преди година и един ден – отвърнал черният господин. – Разбирате ли, той писа на любимата си, а тя не му отговори и сега той си мисли, че тя не го обича.

В ключовите моменти от разказа авторът използва простонародни изрази, извлечени от света на вярата – именно псувните, малко или много забранявани. Когато господин Колбаба открива получателката на зле адресираното писмо, тя е толкова нещастна да го очаква цяла една година, че по тази причина възнамерява да умре:

“Pozdravbůh, slečno Mařenko,” zavolal pan Kolbaba. “To si šijete svatební šatičky?”

“Ba ne,” pravila smutně slečna Mařenka, “to já si šiju rubáš do rakvičky.”

“Ale, ale,” řekl soucitně pan Kolbaba, “jejej, jejdanečky, jeminkote, jemináčku, jezuskote, snad to nebude tak zlé? Copak vy, slečno, marodíte?”⁵

– Добър ден, госпожице Марженка – казал господин Колбаба. – Сватбена рокличка ли си шиеете?

– О, не – отговорила тъжно госпожица Марженка, – шия си риза, с която ще легна в ковчега.

– Тц, тц, тц – изцъкнал съчувствено господин Колбаба. – Майко, майчице, леле моя майко ле, толкова ли е лоша работата?! Да не сте болна, госпожице?

Ние тълкуваме горепосочените цитати като свидетелство за намерението на Чапек да осъществи трансмисия на християнския морал чрез истории, разказващи за съвременния секуларизиран свят. Книгата за деца е един от привилегированите вектори на този пренос.

Една невидима устойчивост: Витезслав Незвал versus Владимир Холан

Можем да умножим примерите за чешки писатели класици, които от основаването на Чехословакия и през целия ХХ век илюстрират тази невидима устойчивост на страстта към духовното в сърцето на култура, за която сякаш това представлява един от конститутивните ѝ елементи в доведената до краен предел секуларизация. Така например е налице едновременното съществуване на два противоположни типа модернизъм: единия – на Витезслав Незвал, и другия – на Владимир Холан. В своята антология на западната поетическа модерност *Модерните поетически течения (Moderní básnické směry, 1937)*, в която включва и аналитично представяне на тези течения, Витезслав Незвал засяга въпроса за това, което той нарича „идеализъм“ на символизма. В своя ана-

⁵ Българският превод не е предал тези стилистични особености, за които говори авторът на статията. Към тази група е например *jeminkote* (съкр. от *Jemine Domine*), *jezuskote*. – Б. ред.

лиз той последователно девалоризира метафизичния субстрат, излъчван от поезията. Следвайки метод, вдъхновен от историческата диалектика, той пише:

По своята същност символизмът не е нищо друго, освен стремеж да се прокара в поезията фантазен изказ. [...] Маларме сам признава, че слага един до друг поетически образи, подобни на шлифовани бижута, между чиито фасети трябва непрекъснато да искри светлинната игра на лъчите. В едно свое стихотворение в проза той описва свое плаване в езерото, при което поетът следва някакво особено шумолене, което му изглежда като шумолене от женска дреха [...] Символът не е реалност, а само неин знак [...] Ако днес осъзнаваме резултатите от модерната психология – психоанализата, ще успеем да *разберем същността на символа по-точно, по-научно*, отколкото се е удавало на символистите. Символът е забулената в образ действителност, която има несъзнателен характер. Символистите, които обаче са били привърженици на идеалистическата философия, са смятали, че символът е забулената в образ идея. Мнозина от тях действително са се стремили да изразят чрез образ забулената идея, често пъти мислена от тях като възвишена и метафизична [...] Днес вече не приемаме за най-ценно качество на символистите идеята, която са следвали в своето творчество. Днес вече ценим в техните символи не тяхната идеалистична страна, а образотворческото им богатство.⁶

(Незвал 1984: 22 – 23, к. а. – Кс. Г.)

Според Незвал поетическата еволюция представлява продължителен процес на прогресивно освобождаване на въображението от хомота на логическата мисъл, но също и от идеализма – това развитие позволява да се преосмислят по нов начин идеите, които поетите от миналото често определят като „величествени и метафизични“. Преоценката, която прави Незвал, признавайки въздействащата сила на символизма, но не и идейната му програма, би могла да се възприеме като лесно-осъществима провокация, чрез която модернизмът в лицето на този поет авангардист и бохем с леви убеждения осмива старомодните елитарни и реакционерски идеали. Така „класическата“ модернистка доктрина, представена в чешки контекст от Незвал, възприема метаморфозата на Христовата трансубстанция⁷ като поетическо просветление, постигнато с цената на десакрализация.

Все пак трябва да отбележим, че подобно мислене, редуциращо духовното начало в поезията, дори привидно да доминира в обществения

⁶ Цитираният пасаж е преведен от Жоржета Чолакова по Незвал 1984. – Б. пр.

⁷ Трансубстанция означава превръщането на литургичните хляб и вино в тялото и кръвта на Исус, т.е. промяна на самата субстанция, тъй като се има предвид реалното, а не символичното присъствие на Христос при вземането на причастие. – Б. пр.

дискурс за художествеността, своевременно е оспорено например от позициите на това, което може да се нарече метафизичен екзистенциализъм на Владимир Холан (вж. Галмиш 2009⁸).

Иницириано от стихосбирката *Полъх* (*Vanutí*, 1932) и продължено в други стихосбирки от 30-те години – *Свод* (*Oblouk*, 1934), *Камък, ти идееш...* (*Kamení, přicházíš...* 1937), завръщането на Холан към символизма изглежда твърде отдалечено от модернисткия императив, прокламиран от Незвал. Тези поетически сборници искрено заявяват потребността да се постига чрез поезията онтологическо умозрение и посвещение в невидимия свят на висшите сфери – спрямо тях възпяваните от поетизма позитивни страни на реалността изглеждат безцветни (колкото и пъстри да са те), а неговият възторг и радост – в известна степен повърхностни (това е видно още от 1930 г., когато излиза Холановата стихосбирка *Триумфът на смъртта/Triumpf smrti*, чието първоначално заглавие е *Глъбина/Hlubina*⁹). В целия сборник *Полъх* се чувства желанието за изтънченост и духовност. С устремеността, присъща на Маларме, Холан отрежда на поезията завръщане към духовните сфери на предсловесността, а на думата – да бъде полъх:

Ne, nech mne, děším se, že k víčku tajemství
měl bych se okem stát,
kde nejsi sebou už, tam proroci jsou tví –
mne nechej vát, jen vát.

Ne, nech mne, děším se, že k lyře tajemství
měl bych se rukou stát,
kde nejsi sebou už, tam básníci jsou tví –
mne nechej vát, jen vát.

(*Modlitba*, in: *Vanutí*, 1932; Холан 1999: 70)

Не, остави ме, ужасявам се, че за клепача на тайнството
би трябвало да съм око,
където вече не си себе си, там твои са пророците,
мен ме остави да бъде полъх, само полъх.

Не, остави ме, ужасявам се, че за лирата на тайнството
би трябвало да съм ръка,
където вече не си себе си, там твои са поетите,
мен ме остави да бъде полъх, само полъх.¹⁰

(*Молитва*, стхсб. *Полъх*, 1932)

⁸ Книгата на Кс. Галмиш има и чешко издание: *Vladimír Holan, bibliotékař Voňá*, превод: Lucie Koryntová. Prague: Akropolis, 2012. – Б. а.

⁹ Вж. Юстъл 1988: 341 – 342. – Б. а.

¹⁰ Цитатите от стихотворенията на Вл. Холан са преведени от Жоржета Чолакова. – Б. пр.

Този неосимволизъм търси идеалността, изразена посредством такива постъпи, които правят от реалността архетипна визия, състояща се не толкова от обекти, колкото от същности – абстракции на идеалността. Това обяснява защо Холан обединява своите текстове под заглавието *Пещерата на думите (Jeskyně slov)*, в което експлицитно звучи неоплатоническата референция на пещерата¹¹. В писмо от 24 април 1931 г. до Властимил Воколек поетът ще обясни тази „програма“ с херметизма, който влага и за който го упрекват: „Да слагаш символи на мястото на думи. Ето откъде е тази непонятност“¹². Това се изразява понякога експлицитно като в заглавието на стихотворението *Плачът на символа*:

Ne, nezjevíš se, nejsi, a přec žárlivě
se skrýváš tich.

[...]

A ukrýváš se, jsi, a proto žárlivě
se jevíš tich.

Не, няма да се появиш, ти не си, и все пак ревниво
се скриваш в тишината.

[...]

И се укриваш, ти си, и затова ревниво
се явяваш в тишината.

Плачът на символите/Pláč symbolů,
стхсб. Полъх/*Vanutí* (Холан 1999: 56)

Очевидно Холан се отказва от изследване на мистериозното; илюзията на символистичната инициация се заменя, като художественото изразяване на неразбирането [*nepochopení*] се оказва по-скоро художествено изразяване на невъзможността за разбиране [*nechápaní*]: критикът Олдржих Кралик долавя как от появата на *Лемурия (Lemuria)*, лирически дневник от периода 1934 – 1938 г.) „Холан заявява своето „неразбиране“ [*nepochopení*], избира мълчанието и болезненото изумление: единствено невъзможността за разбиране [*nechápaní*], влагаща дъха в песен или в уплаха под небето или в душата, би могла да му даде смелостта да предвеща прехода от привидното към съществуващото“ (Кралик 1943: 182).

¹¹ Това е заглавие на стихотворение от стихосбирката *Болка (Bolest)*, (1965). – Б. а. *Пещерата на думите (Jeskyně slov)* е заглавието на първия том от 11-томната поредица *Събрани съчинения (Sebrané spisy)*; този том (1965) съдържа шест стихосбирки от периода 1930 – 1963 г.: *Триумфът на смъртта (Triumf smrti)*, 1930), *Полъх (Vanutí)*, 1932), *Свод (Oblouk)*, 1934), *Камък, ти идваш... (Kamení, přicházíš...)*, 1937), *Грохот (Záhřmotí)*, 1940) и *Моцартиана (Mozartiana)*, 1963). – Б. ред.

¹² Вл. Воколек е издателят на *Меридиани (Kolury)*, 1932) – лиризирана проза, която Холан създава успоредно със стихосбирката *Полъх*. – Б. а.

При едно по-внимателно вглеждане става ясно, че чешката култура на XX век не е белязана толкова от секуларизация, колкото от непрестанно подновявания дебат върху начините за интерпретация на нуждата от духовност: спорът се повтаря например в постбароковото писане на Бохумил Храбал (вж. Рихтерова 2002), но най-общо казано – в опитите на авангарда да пренесе в своята поетика разказа за чудото (както и Иржи Коларж, Храбал разкрива в историята – индивидуална и колективна – моментите на чудо, когато „невероятното става реалност“). Открито католическите писатели като Бохуслав Рейнек, Ян Захрадничек, Ян Чеп (вж. Затлоукал 2015) без никакво съмнение влагат „религиозни“ мотиви в текстове, възхваляващи очарованието на църковните институции, във век, който въобще не се интересува от това.

Но отвъд религиозната „субкултура“ капиталовложенията на духовността устойчиво съществуват в чешката култура, макар и трансформирани, и би било основателно да се говори за наличието на традиция, свързана с налагането на алтернативни модели на традиционната духовност.

ЛИТЕРАТУРА

- Галмиш 2009:** Xavier Galmiche. *Vladimír Holan, le bibliothécaire de Dieu (Prague 1905 – 1980)*. Paris: Institut d'Etudes slaves, 2009.
- Затлоукал 2015:** Zatloukal, J. *L'exil de Jan Cep, un écrivain tchèque en France*, préface Xavier Galmiche. Paris: Institut d'études slaves, 2015.
- Кралик 1943:** Králík, O. Holanova próza. // *Řád*, IX, 1943, 177 – 184.
- Незвал 1984:** Nezval, V. *Moderní básnické směry*. Praha: Československý spisovatel, 1984.
- Рихтерова 2002:** Richterová, S. Observations sur une dimension mystique chez Bohumil Hrabal. // *Bohumil Hrabal, palabres et existence*, textes réunis par Xavier Galmiche. Paris: Presses universitaires de Paris-Sorbonne, 2002, 161 – 170.
- Холан 1999:** Holan, Vl. *Spisy I. Jeskyně slov*. Praha: Paseka, 1999.
- Юстъл 1988:** Justl, Vl. Životopis Vladimíra Holana. // Vl. Holan. *Sebrané spisy XI. Bagately*. Praha: Odeon, 1988, 341 – 342.

Превод от френски: Елена Гетова

Йозеф Шима, *Хаос*, 1959